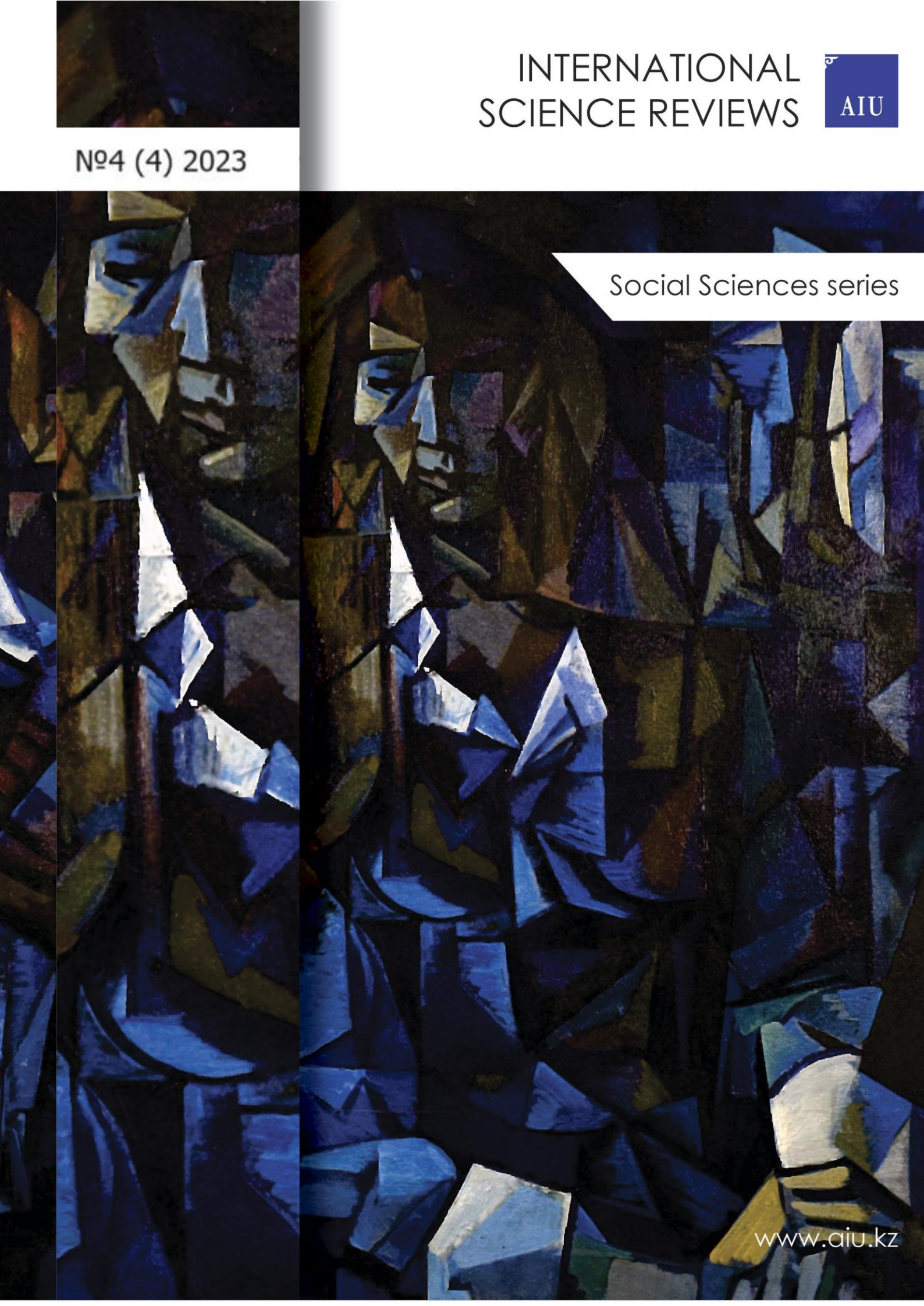

INTERNATIONAL SCIENCE REVIEWS

№4 (4) 2023

Social Sciences series

International Science Reviews

Social Sciences series

Published since 2020

No. 4 (4) / 2023

Astana 2023

EDITOR-IN-CHIEF:

Doctor of Jurisprudence, Professor

Amandykova S.K.**DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:**

PhD, Assistant Professor

Khairmukhanmedov N.I.**EDITORIAL BOARD:**

Irsaliyev S. A.	- Candidate of Agricultural Sciences, President AIU, (Kazakhstan)
Sarsenbay N. A.	- Candidate of Economic Sciences, (Kazakhstan)
Somzhurek B.Zh.	- Candidate of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Kazhyken M. Z.	- Doctor of Economic Sciences, (Kazakhstan)
Toxanova A.N.	- Doctor of Economic Sciences, (Kazakhstan)
Akhmadiyeva Zh.K.	- Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor (Kazakhstan)
Laumulin M. T.	- Doctor of Political Sciences, (Kazakhstan)
Orlova O.S.	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Russia)
Jacek Zaleśny	- Doctor of Jurisprudence, Professor (Poland)
Francisco Javier Díaz	- Dr. hab., Professor (Spain)
Revorio	
László Károly Marác	- PhD (The Netherlands)
Verbitskiy A.A.	- Doctor of Pedagogy, Academician of the Russian Academy of Education (Russia)

Editorial address: 8, Kabanbay Batyr avenue, of.316, Astana, Kazakhstan, 010000

Tel.: (7172) 24-18-52 (ext. 316)

E-mail: aiu.socialscience@yandex.kz**International Science Reviews****Social Sciences series**

Owner: Astana International University

Periodicity: quarterly

Circulation: 500 copies

**«INTERNATIONAL SCIENCE REVIEWS»
Social Sciences Series 2023 / №4**

МАЗМҰНЫ

**Секция
ҚҰҚЫҚ**

<u>А.Б.Алмазұлы, М.Жаскайрат</u> МҰСЫЛМАН ҚҰҚЫҒЫ БОЙЫНША БАЛА АСЫРАП АЛУ РӘСІМІНІҢ НЕГІЗДЕРІ.....	7
<u>А.Е.Мусаинов, Е.С.Жамбаев</u> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	14
<u>Ә.Ә.Әлімжанов, А.К. Елубекова</u> ҚАЗАҚСТАННЫҢ АНТИЯДРОЛЫҚ ҚАРСЫЛАСТЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ.....	23
<u>Е.А.Уалиев, С.Н.Сарсенова</u> ПОСТКЕҢЕСТІК КЕҢІСТІКТЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АУМАҚТЫҚ ДАУЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ БАЛАМА ТӘСІЛДЕРІ.....	31
<u>Е.О.Жағалбай, Ж.Д.Сейлханов</u> ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ ЖАРЫЛҒЫШ ЗАТТАРДЫ БАҚЫЛАУ: ҚОЛДАН ЖАСАЛАТЫН ЖАРЫЛҒЫШ ҚҰРЫЛҒЫЛАРҒА КЕШЕНДІ ҚАРСЫ ШАРАЛАР.....	43

**Секция
ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ**

<u>Б.Т.Аймурзина, М.Ж.Каменова</u> ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫ.....	51
<u>Н.Е.Абдильдинова</u> ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕМДІК МҰНАЙ НАРЫҒЫНДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	62
<u>Г.Қадырова</u> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИНТЕРНЕТ МАРКЕТИНГТІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ.....	75

«INTERNATIONAL SCIENCE REVIEWS»
Social Sciences Series 2023 / №4

СОДЕРЖАНИЕ

**Секция
ПРАВО**

<u>А.Б.Алмазұлы, М.Жаскайрат</u> ОСНОВЫ ПРОЦЕДУРЫ УСЫНОВЛЕНИЯ ПО МУСУЛЬМАНСКОМУ ПРАВУ.....	7
<u>А.Е.Мусаинов, Е.С.Жамбаев</u> АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В КОНСТИТУЦИОННОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	14
<u>Ә.Ә.Әлімжанов, А.К.Елубекова</u> О АНТИЯДЕРНОМ ПРОТИВОСТОЯНИИ КАЗАХСТАНА.....	23
<u>Е. А.Уалиев, С.Н.Сарсенова</u> МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ СПОРЫ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ И АЛЬТЕРНАТИВНЫЕ СПОСОБЫ ИХ УРЕГУЛИРОВАНИЯ.....	31
<u>Е.О.Жағалбай, Ж.Д.Сейлханов</u> БЕЗОПАСНОСТЬ И КОНТРОЛЬ ЗА ВЗРЫВАТЫМИ ВЕЩЕСТВАМИ: КОМПЛЕКСНЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ С САМОДЕЛЬНЫМИ ВЗРЫВНЫМИ УСТРОЙСТВАМИ.....	43

**Секция
ЭКОНОМИКА и ФИНАНСЫ**

<u>Б.Т.Аймурзина, М.Ж.Каменова</u> СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В АПК КАЗАХСТАНА.....	51
<u>Н.Е.Абдильдинова</u> СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ КАЗАХСТАНА НА МИРОВОМ НЕФТЯНОМ РЫНКЕ.....	62
<u>Г.Кадырова</u> ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА В КАЗАХСТАНЕ.....	75

«INTERNATIONAL SCIENCE REVIEWS»
Social Sciences Series 2023 / №4

CONTENT

Section
LAW

<u>A.B.Almazuly, M.Zhaskairat</u> THE BASICS OF THE ADOPTION PROCEDURE UNDER MUSLIM LAW.....	7
<u>A.E.Musainov, E.S.Zhambaev</u> CURRENT ISSUES OF APPLICATION OF INTERNATIONAL LAW IN CONSTITUTIONAL PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	14
<u>A.A.Alimzhanov, A.K.Elubeckova</u> ON THE ANTI-NUCLEAR CONFRONTATION OF KAZAKHSTAN.....	23
<u>E.A.Ualiev, S.N.Sarsenova</u> INTERNATIONAL TERRITORIAL DISPUTES IN THE POST-SOVIET SPACE AND ALTERNATIVE WAYS OF THEIR SETTLEMENT.....	31
<u>E.O.Zhagalbai, Zh.D. Seilkhanov</u> SECURITY AND CONTROL OF EXPLOSIVE SUBSTANCES: COMPREHENSIVE MEASURES TO COMBAT IMPROVISED EXPLOSIVE DEVICES.....	43

Section
ECONOMICS AND FINANCE

<u>B.T.Aimurzina, M.Zh.Kamenova</u> STRATEGY FOR MANAGEMENT OF INVESTMENT AND INNOVATION PROCESSES IN THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF KAZAKHSTAN.....	51
<u>N.E. Abdildinova</u> THE STATE AND PROSPECTS OF KAZAKHSTAN IN THE WORLD OF OIL MARKET.....	62
<u>G.Kadyrova</u> TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INTERNET MARKETING IN KAZAKHSTAN.....	75

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕМДІК МҰНАЙ НАРЫҒЫНДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Н.Е.Абдильдинова

PhD докторы, Экономика жоғары мектебінің доценті

Астана халықаралық университеті

nailya_abdildinova@mail.ru

Түйін. Қазіргі әлемдік экономикада әлемнің барлық елдерінің ұлттық экономикаларының негізі болып табылатын мұнай өнімдері ерекше рөл атқарады. Мақалада әлемдік мұнай нарығының даму перспективаларына қатысты мәселелері, оның ішінде әлемдік мұнай нарығының құрылымы: әлемдік мұнайды өндіру және ондағы ОПЕК-тің үлесі, мұнай қоры бойынша ірі мұнай өндіруші елдер мен тұтынушылары, мұнай экспорты бойынша елдердің рейтингісі және елдер бойынша мұнайдың импорты, сондай-ақ Қазақстанның әлемдік мұнай нарығындағы орны қарастырылған. Сонымен қатар автор соңғы жылдары әлемдік мұнай нарығында қандай өзгерістер болғанына талдау жүргізген.

Мұнай саласын дамытудың перспективалық бағыттары, атап айтқанда с саланың үздіксіз дамуы үшін Қазақстанға жаңа технологиялар мен құзыреттерді енгізуге, инвестициялар тартуға, қосымша өндірістік қуаттар құруға, сондай -ақ Қазақстанның саяси ықпалын күшейтуі айқындалған.

Кілт сөздер: мұнай, әлемдік мұнай нарығы, ОПЕК, әлемдік мұнай экспорты, әлемдік мұнай импорты

КІРІСПЕ

Әлемдік мұнай нарығы көптеген салалардың дамуын анықтайтын және көптеген елдердің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін әлемдік экономиканың негізгі элементтерінің бірі болып табылады.

Әлемдік мұнай нарығы минералды шикізат кен орындарының және оны тұтыну аймақтарының біркелкі бөлінбеуімен сипатталады. Мұнай кен орындары шикізаттың негізгі өндірушілері мен экспорттаушылары болып табылатын дамушы елдерде артықшылыққа ие, дамыған елдер негізгі тұтынушылар болып табылады. Импорттаушы елдер климаттық бейтараптық тұжырымдамасын алға тарта отырып, елдердің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және көмірқышқыл газының шығарындылары нәтижесінде қоршаған ортаның нашарлауына алаңдайды.

Әлемдік нарықтағы мұнай ұсынысы әлемдік сұраныспен, геологиялық және технологиялық факторлармен, әлемдік мұнай өндіру мен тұтынудың құрылымдық ерекшеліктерімен, мұнай өндіруші мемлекеттердің саясатымен, сондай-ақ мұнай өндіру аймақтарындағы әскери іс-қимылдар сияқты кездейсоқ сипаттағы факторларды қоса алғанда, бірқатар басқа факторлармен анықталады. Сонымен қатар, ел экономикасының энергия сыйымдылығы, климаттық (ауа-райы) жағдайлары, энергия шығыны технологияларының тиімділік деңгейі және басқа отындардың салыстырмалы бәсекеге қабілеттілігі сияқты мұнай сұранысына әсер ететін факторларды қосуға болады. Әлемдік сұраныс пен ұсыныстың әсерінен қалыптасатын мұнайдың әлемдік бағасы жаһандық сұранысқа да, мұнай ұсынысына да кері әсер етеді. Өнеркәсіптік дамыған елдер ең ірі тұтынушылар болып табылады, олардың арқасында мұнайға сұраныстың едәуір бөлігі қалыптасады. Қазіргі уақытта ЭЫДҰ елдеріне әлемдік мұнай тұтынудың 55-60% келеді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Мұнай мен мұнай өнімдері баға жетпес тауар болып қала береді, өйткені көлік отынының көп бөлігі мұнай негізінде өндіріледі, ал мұнай химия өнеркәсібі үшін негізгі шикізат болып табылады.

Мұнайға сұраныс ең алдымен әлемдік экономиканың өсу қарқынымен, сондай-ақ бірқатар басқа факторлармен анықталады, олардың қатарына мұнайға сұраныстың құрылымдық сипаттамалары, экономиканың энергия сыйымдылығы мен мұнай сыйымдылығы, климаттық (ауа-райы) жағдайлар, энергия тұтынатын технологиялардың тиімділік деңгейі және басқа отын түрлерінің салыстырмалы бәсекеге қабілеттілігі жатады.

2021 жылы мұнайға деген сұраныс бүкіл әлемде COVID-19 шектеулері жеңілдеп, бағаның өсуіне әкеліп соқтырды, сондай-ақ Ресейдің Украинаға қарсы агрессивті соғысы басталғаннан кейінде мұнай бағасы көтерілді.

Әр түрлі елдерде, тіпті әртүрлі кен орындарында өндірілген мұнай құрамы бойынша ерекшеленеді. Сондықтан өндірушілер мен тұтынушыларға ыңғайлы болу үшін белгілі бір құрамы бар – күкірт мөлшері мен тығыздығы бар мұнайдың белгілі бір маркерлік немесе анықтамалық сорттары енгізілді. Кейде белгілі бір қоспасы стандарт ретінде әрекет етеді. Әр түрлі сорттар өз бағаларын белгілейді. Бүгінгі таңда әртүрлі маркалы мұнайдың көп мөлшері өндіріледі, бірақ сауданы жеңілдету үшін үш анықтамалық сорт қолданылады:

«Brent» - Солтүстік теңізде өндірілген мұнай сорттары Еуропа мен Азия нарықтары үшін қолданылады.

«WTI» (West Texas Intermediate), сондай — ақ «(Texas) Light Sweet» - батыс жарты шарға (АҚШ) және мұнайдың басқа түрлеріне арналған бағдар ретінде белгілі.

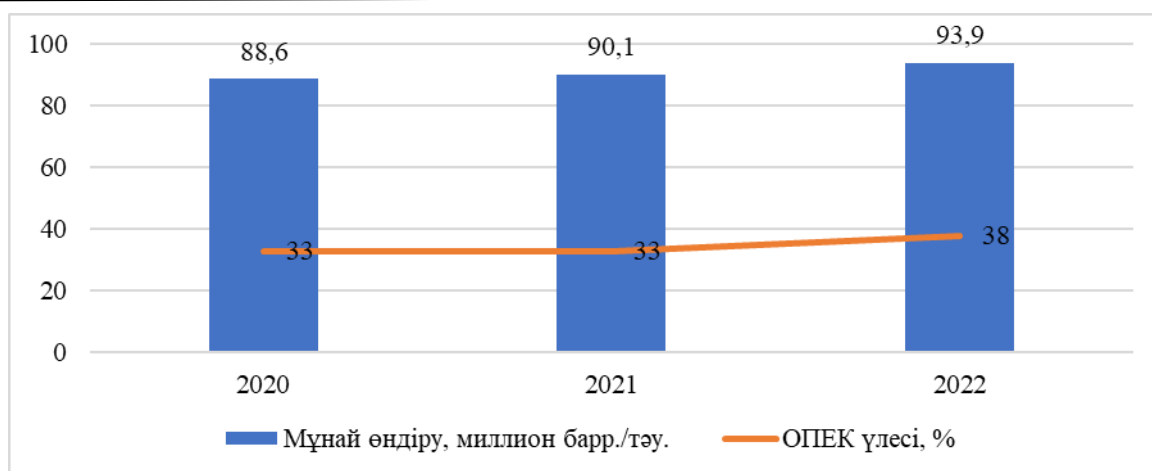
Дубай Crude-Парсы шығанағы елдерінен Азия-Тынық мұхиты аймағына экспортталатын мұнай бағасын анықтауда кеңінен қолданылатын сорт.

Urals-экспорттық мұнай қоспасының ресейлік маркасы. Транснефть құбыр жүйесінде Орал мен Еділ бойындағы ауыр, жоғары күкіртті мұнайды (күкірт мөлшері 3,0% - ға жетеді, ал тығыздығы API градустарында 26-28-ден аспайды) Батыс Сібірдің жеңіл Siberian Light мұнайымен (тығыздығы 36,5 API градустарында, күкірт мөлшері 0,57%) араластыру арқылы алынады. Urals маркалы мұнай бағасы Brent сортының құны негізінде есептеледі [1].

Мұнай нарығындағы баға өте күрделі және алуан түрлі. Баға деңгейі келісімшартта споттық немесе форвардтық бағаның көрсетілуіне байланысты өзгереді; мұнай бағасына енгізілген құндық, экономикалық немесе экономикалық емес (саяси, экологиялық) факторлар; келісім-шарт нақты мұнай саудасы болып табыла ма немесе мұнай фьючерстерін сатып алу тек алыпсатарлық сипатта болады.

Әлемдік мұнай нарығының қазіргі жағдайын сенімді бағалау үшін оның статистикалық көрсеткіштер жүйесіне жүгінген жөн. Бұл жүйе деректердің уақтылығы, сенімділігі, өзектілігі және халықаралық салыстырмалылығы қағидаттарына сәйкес қалыптастырылады. Статистикалық ақпараттық базаны қалыптастыру әлемдік мұнай нарығын дамытудың негізгі үрдістерін айқындауға, сондай-ақ нарықтың ағымдағы жай-күйі туралы неғұрлым егжей-тегжейлі ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Әлемдік мұнай нарығын қалыптастыру ерекшеліктерін қарастырамыз. 2023 жылдың маусымындағы жағдай бойынша Brent маркалы мұнайдың орташа жылдық бағасы барреліне 79,75 АҚШ долларын құрады. Бұл 2022 жылғы орташа жылдық бағадан шамамен 21 долларға төмен болды.

Сурет 1- Әлемдік мұнай өндіру және өндірудегі ОПЕК үлесі

2022 жылы әлемдік мұнай өндірісі тәулігіне 93,9 миллион баррельді құрады. 2019 жылы мұнай өндіру деңгейі рекордтық деңгейге жетті-шамамен 95 миллион баррель. Алайда, коронавирустық пандемия және оның көлік отынына деген сұранысқа әсері келесі жылы айтарлықтай төмендеді.

2021 жылғы жағдай бойынша ОПЕК-ке 15 ел кіреді және ұйым мұнай бағасына қатты әсер етеді, сондай-ақ шикі мұнай өндірудің жалпы әлемдік үлесінің шамамен 37 % ОПЕК-ке тиесілі [2].

«Қара алтынды» жеткізудегі негізгі әлемдік қажеттілікті оның ірі экспорттаушылары болып табылатын бірнеше ел қамтамасыз етеді. Мұнай өндіретін елдер тізіміне Кувейт, Канада, ҚХР, Венесуэла, РФ, Сауд Арабиясы, АҚШ, Ирак, Иран кіреді. Әр түрлі континенттерде жанармайдың әлемдік ресурстары біркелкі бөлінеді, тек Венесуэла, Кувейт және БАӘ тау-кен өндірісі бойынша алға шықты және осы салада көшбасшы болып табылады. Барлық осы экспорттаушылар планетадағы жалпы әлемдік мұнай қорының шамамен 2/5 бөлігін құрайды.

2022 жылдың аяғында шикі мұнайдың дәлелденген әлемдік қоры 1,564 миллиард баррельді құрады, бұл 2021 жылғы деңгейден 17 миллиард баррельге немесе 1,1% -ға артқан. ОПЕК-ке мүше елдердегі дәлелденген шикі мұнай қоры 2021 жылы төмендегеннен кейін 2022 жылдың соңында 1 244 миллиард баррельге дейін аздап өсті (кесте-1).

Кесте 1- 2020-2022 жылдардағы мұнай қоры бойынша көшбасшы елдер, млрд. баррель

№	Елдер	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	2022/2020, %
	Венесуэла	302,8	303,8	303,2	100,1
	Сауд Арабиясы	267	279,5	297,5	111,4
	Канада	169,9	168,1	4731	2784,6
	Иран	155,6	157,8	208,6	134,1
	Ирак	145,0	145,0	145,01	100,0
	БАӘ	97,8	97,8	113,0	115,5
	Кувейт	101,5	101,5	101,5	100,0
	Ресей	80,0	107,8	80,0	100,0
	Ливия	48,4	48,4	48,36	99,9
	АҚШ	47,1	68,8	55,3	117,4
	Нигерия	37	36,9	36,96	99,9
	Қазақстан	30,0	30,0	30,0	100,0

Венесуэла әлемдегі ең ірі мұнай қорына ие-300 миллиард баррельден астам. Сауд Арабиясы әлемдегі екінші ірі мұнай қорына ие-297,5 миллиард баррельді құрайды.

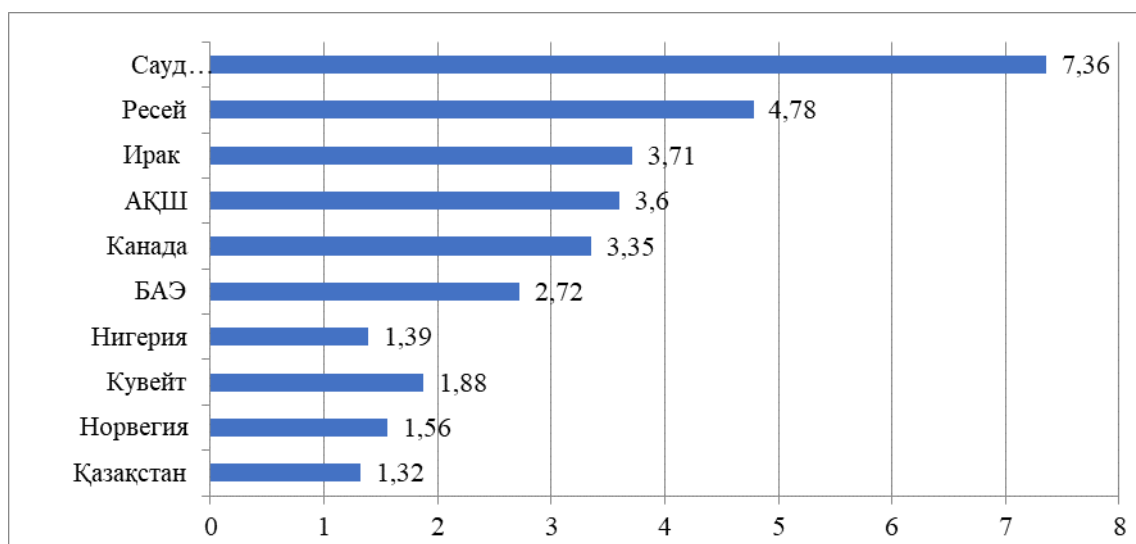
Осылайша, мұнайдың ықтимал қорлары халықтың осы энергетикалық өнімге деген ықтимал сұранысын қамтамасыз ету үшін жеткілікті. Ғалымдар мұнай өндірісінің жетіспеушілігіне байланысты ешқандай дағдарыс күтілмейді дейді. Болжам бойынша, мұнай өңдеудің шыңы 2030-40 жылдарға тура келеді және бұл әлемдегі «қара алтынды» тұтынудың бетбұрыс үрдістеріне байланысты болады. Нарықтағы жағдай әдеттегідей сұраныс пен ұсынысты қалыптастыратын

болады, бұл өз кезегінде бүкіл әлемде мұнай өндірудің жаңа орындарын барлауды, өнімді қайта өңдеуді және тасымалдауды реттейтін болады.

Мұнайдың ең көп қоры бар елдер сонымен бірге оның ең ірі экспорттаушылары болып табылады. Әлемдік өндірістің 41,4%-ын қамтамасыз ететін ұсыныс тарапынан әлемдік теңгерімді қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын ОПЕК экспорттаушылар ұйымына қатысушы елдерді көрсетеміз (сурет-2).

ОПЕК-ке мүше елдер 2022 жылы орташа есеппен тәулігіне 21,39 миллион баррель шикі мұнай экспорттады, бұл тәулігіне шамамен 1,73 миллион баррельге немесе 8,8%-ға айтарлықтай өсуді білдіреді, бұл пандемияға дейінгі деңгейден сәл төмен. Алдыңғы жылдарға қарағанда ОПЕК-ке мүше елдердің шикі мұнайының негізгі бөлігі -тәулігіне 15,20 миллион баррель немесе 71,1% -Азияға экспортталды. 2022 жылы шикі мұнайдың едәуір көлемі-тәулігіне 3,86 млн баррель-ӘЫДҰ Еуропаға экспортталды, бұл 2021 жылы тіркелген тәулігіне 3,27 млн баррельмен салыстырғанда немесе 2021 жылғы көлемнен 13,9% жоғары.

ОПЕК-ке мүше елдерден мұнай өнімдерінің экспорты 2022 жылы тәулігіне орта есеппен 4,46 млн баррельді немесе 2021 жылмен салыстырғанда 10,6% құрады (сурет-2).

Сурет 2- 2022 жылдағы мұнай экспорты бойынша елдердің рейтингісі, млн, баррель

2022 жылы Сауд Арабиясы мұнайдың ең ірі экспорттаушысы болды, одан кейін Ресей мен Ирак. Сондай-ақ мұнайдың басқа ірі экспорттаушылары АҚШ, Канада және Біріккен Араб Әмірліктері болды.

Ал Қазақстан (1,32 млн б/с) әлемдегі басты мұнай экспорттаушылардың елдердің қатарына кіреді. Қазақстанның әлемдік мұнай қоры құрылымындағы үлесі шамамен 1,8%-ды құрайды. ТМД елдерінің ішінде ол Ресейден кейінгі екінші қара алтын өндіруші болып табылады [4].

Қазақстан әлемдегі шикі мұнайдың ірі экспорттаушысының бірі болып табылады. Ел әлемдегі мұнай қорының үш пайызына иелік етеді және Каспий аймағындағы Ресей мен Ираннан кейінгі үшінші ірі мұнай өндіруші болғанымен мұхитқа тікелей шыға алмайды.

Мұнай экспортының 70 пайыздан астамы ЕО-ға кететіндіктен, Қазақстан ішкі ресурстардың тапшылығын ескере отырып, энергия тасымалдаушылар экспорттаушылары үшін ең жемісті нарықтардың бірі болып саналатын ОПЕК-ке кірмейтін блоктың үшінші ірі жеткізушісі болып табылады.

Қазақстанның шикі мұнай нарығындағы негізгі серіктестері Еуропа елдері – Италия, Нидерланды, Франция, Австрия, Швейцария, сондай-ақ Қытай болып табылады.

2022 жылы Америка Құрама Штаттары әлемдегі ең көп мұнай өндірді - күніне орта есеппен 17,7 миллион баррель мұнай. Сауд Арабиясы мен Ресей өндірушілердің саны бойынша екінші және үшінші орынға ие болды, сонымен қатар мұнай экспорты ең жоғары елдердің қатарына кіреді (кесте-3).

Кесте 2- Ірі мұнай өндіруші елдер, млн тонна

№	Елдер	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	2022/2020, %
	АҚШ	712,7	744,7	762	106,9
	Ресей	524,4	512,8	539	102,8
	Сауд Арабиясы	519,6	500,7	601	115,7
	Канада	252,2	253,3	279	110,6
	Ирак	202,0	203,6	220	108,9
	Қытай	194,8	195	214	109,9
	БАӘ	165,6	165,9	202	122,0

	Бразилия	159,2	159,7	157	98,6
	Иран	142,7	142,9	158	110,7
	Кувейт	130,1	130,1	142	109,1
	Мексика	95,1	95,8	96	100,9
	Норвегия	92,0	93,4	91	98,9
	Нигерия	86,9	88,7	77,9	89,6
	Қазақстан	86,1	85,7	86	99,9

Кестеде ірі мұнай өндіруші елдерде мұнай өндіру серпінінің ұдайы өсіп келе жатқанын көрсетеді. 2022 жылы әлемдегі ең көп мұнай өндіретін он елдің қатарына АҚШ, Сауд Арабиясы, Ресей, Канада, Қытай, Ирак, Иран, Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ), Бразилия және Кувейт кіреді.

Америка Құрама Штаттары күніне 17,9 миллион баррель өндіретін әлемдегі ең ірі мұнай өндіруші болып табылады, одан кейін Сауд Арабиясы күніне 10,8 миллион баррель өндіреді. Ресей тәулігіне 10,7 миллион баррельмен үшінші ірі мұнай өндіруші болып табылады, ал Канада күніне 5,4 миллион баррельмен төртінші орында. Қытай күніне 4,7 миллион баррель өндірумен бесінші орында, одан кейін Ирак күніне 4,1 миллион баррельмен, ал БАӘ күніне 3,7 миллион баррельмен ең көп мұнай өндіретін елдер арасында жетінші орында [2].

Қазақстанда мұнай өндіру 2022 жылы күніне шамамен 1,77 мың баррельді құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда біршама төмендеді. Байқалған кезеңде өндірістің ең көп көлемі 2019 жылы тіркелді. Қазақстан Еуропада және ТМД елдері ішінен Ресейден кейінгі екінші ірі мұнай қорларына ие.

2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша мемлекеттік баланста 4,4 млрд тонна алынатын қорлары бар 307 мұнай кен орны бар.

Тәуелсіздік таңында Қазақстан 7,3 миллион тоннаға жуық мұнай экспорттады. Керісінше, экспорттың жылдық көлемі бүгінде 64,3 миллион тонна мұнайды құрайды [5].

Мұнай қорының 90% –дан астамы 15 ірі кен орындарында-Теңіз, Қашаған, Қарашығанақ, Өзен, Жетібай, Жаңажол, Қаламқас, Кеңқияқ, Қаражанбас, Құмкөл, Солтүстік Бозашы, Әлібекмола, орталық және Шығыс Прорва, Кенбай және Королевское кен орындарында шоғырланған. Жоғарыда айтылғандардан Қазақстанның ең ірі мұнай кен орындары Қашаған, Теңіз және Қарашығанақ болып табылады.

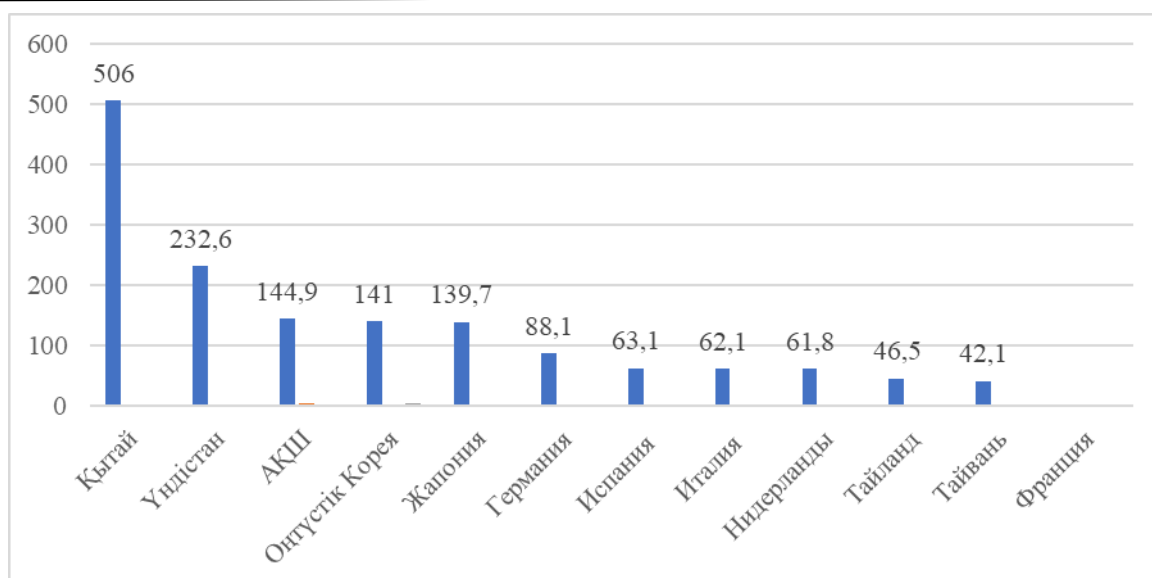
Қашаған-қоры 4,8 млрд тонна мұнайға бағаланатын Қазақстандағы ірі мұнай-газ кен орны. Жалпы мұнай қоры 38 млрд баррельді құрайды, олардан алынатын – шамамен 10 млрд баррель.

Теңіз кен орнының барланған жалпы қоры 3,1 млрд тонна немесе 26 млрд баррель көлемінде бағаланады.

Қарашығанақ кен орнында 1,2 млрд тонна мұнай мен конденсат және 1,35 трлн текше метрден астам газ бар. Қарашығанақта барлық газдың шамамен 47% - ы және Қазақстандағы барлық мұнайдың 17% -ы өндіріледі.

Еліміздің мұнай-газ саласының ірі кәсіпорындарына «ҚазМұнайГаз» Барлау Өндіру» АҚ, «Маңғыстаумұнайгаз» АҚ, «Қаражанбасмұнай» АҚ, «ПетроҚазақстан Құмкөл Ресурсиз» АҚ, «Жайықмұнай» ЖШС, «Теңізшевройл» ЖШС, «Қарашығанақ Петролеум Оперейтинг Б.В.», «СНПС-Ақтөбемұнайгаз» АҚ, «Сарыарқа Газ Даму» ЖШС жатады. Еліміздің мұнай-газ саласының жетістіктері мен көмірсутегі қорларын мемлекеттің тиімді пайдалануы да Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына оң ықпал етеді [6].

ОПЕК-ке мүше елдердің мұнай өнімдерін импорты 2022 жылы орташа есеппен тәулігіне 1,67 млн баррельді құрады, тәулігіне шамамен 0,17 млн баррельге немесе 2021 жылмен салыстырғанда 11,1% - ға жоғары (сурет-3).

Сурет 3 - 2022 жылдағы елдер бойынша мұнай импорты, млн. тонна

Бұл рейтингте бірінші орындарды, әрине, үлкен өндірістік мүмкіндіктері бар елдер алады, сонымен қатар олардың аумағында трансұлттық корпорациялардың көптеген филиалдары бар мұндай елдер әлемнің индустриялық дамыған елдері (АҚШ және Еуропалық Одақ елдері), сондай-ақ жаңа индустриялық елдері (Гонконг, Сингапур, Тайвань, Оңтүстік Корея), Қытай, Үндістан және Жапония болып табылады.

Әлемдегі негізгі мұнай импорты бойынша әлемдік көшбасшы Қытай болып табылады. ОПЕК мәліметтері бойынша, 2022 жылы ел тәулігіне 8,4 миллион баррель «қара алтын» сатып алды.

Екінші орында 2022 жылы күніне 7,9 миллион баррель мұнай сатып алған АҚШ тұр. Бұл бір жыл бұрынғыға қарағанда 2 мың б/с артқан. Рейтингтің үшінші қатарында Үндістан тұр, ол күніне 4,9 миллион баррель сатып алады.

Ірі мұнай импорттаушы елдердің бестігіне Жапония (3,4 млн б/с) және Оңтүстік Корея (2022 жылы 2,9 млн б/с) кіреді [3].

Ресурстарды тұтынушылар-дамыған елдер, ал өндірушілер -экономикасы дамып келе жатқан елдер. Мұнай өндіруші елдер үшін бұл экспорттық түсім мен бюджет түсімдерінің маңызды көзі болып табылады.

2022 жылы әлемде мұнай тұтыну 2021 жылға қарағанда 96,9 миллион б/с-тан 100,3 миллион б/с-қа дейін өсті.

Мұнайды түпкілікті тұтынудың қалыптасуына көп бағытты факторлар әсер етеді. Бір жағынан, бұл экономикалық аспектілер: елдер экономикасының өсу

қарқыны, ЖІӨ, жолаушылар айналымының өсуі, сұйық отын көздері арасындағы бәсекелестік. Екінші жағынан, саяси, мысалы, өндірісті квоталау, санкциялар, протекционистік шаралар, ынталандыру шаралары және т.б. Үшіншіден, ғылыми-техникалық, оның ішінде серпінді ашылулар, энергия үнемдейтін технологиялардың дамуы, заманауи материалдар және т. б., төртіншіден, күтпеген жағдайлар, мысалы, табиғи апаттар, соғыстар және т. б. осы аспектілердің әрқайсысы әлемдегі жағдайға айтарлықтай әсер етеді, өйткені ол айтарлықтай өзгерістер жасай алады, ал бірнешеуінің жиынтығы түбегейлі өзгеруі мүмкін. сұйық отынның әлемдік нарығындағы жағдайды өзгертеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, мұнай нарығының ерекшеліктерін қарастыра отырып, келесі тұжырымдар жасауға болады. Мұнай экономикада кеңінен қолданылады және әлемдік қоғамдастықтың дамуына айтарлықтай әсер етеді, бұл әлемнің барлық елдері үшін маңызды энергия көзі, оның геологиялық қоры шектеулі және әлемнің өңірлері мен елдеріне біркелкі таралмаған. Кейбір елдер үшін бұл табыс пен экспорттың негізгі көзі, ал басқалары үшін бұл қуат көрсеткіші.

Мұнай мен мұнай өнімдерінің бағасының өсуі, қоршаған ортаға жүктеменің артуы, парниктік газдар шығарындыларының көбеюі баламалы жаңартылатын энергия көздерін іздеу және көшу қажеттілігіне әкеледі. Мұнайды пайдалану баламалары жоқ салаларға, яғни мұнай-химия өнеркәсібіне бағытталуы керек,.

Ал оның ішінде Қазақстанның мұнай-газ саласының болашағы зор, алайда оның барлық әлеуеті пайдаланылмаған күйінде қалып отыр. Саланың үздіксіз дамуы Қазақстанға жаңа технологиялар мен құзыреттерді енгізуге, инвестициялар тартуға, қосымша өндірістік қуаттар құруға, Қазақстанның саяси ықпалын күшейтуге және оның келіссөздердегі ұстанымын нығайтуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мировая энергетика. <https://itek.ru/reviews/mirovaya-energetika/>
2. ТОП стран по добыче и экспорту нефти в 2022 году. <https://finance.rambler.ru/economics/48421082-top-stran-po-dobyche-i-eksportu-nefti-v-2022-godu/>
3. Organization of the Petroleum Exporting Countries. ресми сайты https://www.opec.org/opec_web/en/publications/337.htm
4. Kazakhstan's Oil and Gas Industry: Prospects, Trends, Look into Future <https://astanatimes.com/2023/10/kazakhstans-oil-and-gas-industry-prospects-trends->

[look-into-future/#:~:text=and%20production%20began.-,Increased%20investment%20in%20geological%20exploration%20and%20the%20discovery%20of%20new,reserves%20of%204.4%20billion%20tons.](#)

5. Kazakhstan's oil and gas industry review <https://jusanalytics.kz/wp-content/uploads/2022/08/kazakhstans-oil-and-gas-industry-review.pdf>

6. Kazakhstan 2022 Energy Sector Review <https://iea.blob.core.windows.net/assets/fc84229e-6014-4400-a963-bccea29e0387/Kazakhstan2022.pdf>

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ КАЗАХСТАНА НА МИРОВОМ НЕФТЯНОМ РЫНКЕ

Аннотация. Особую роль в современной мировой экономике играют нефтепродукты, являющиеся основой национальных экономик всех стран мира. В статье рассмотрены вопросы, касающиеся перспектив развития мирового нефтяного рынка, в том числе структура мирового нефтяного рынка: мировая добыча нефти и доля ОПЕК в ней, крупнейшие нефтедобывающие страны и потребители по запасам нефти, рейтинг стран по экспорту нефти и импорт нефти по странам, а также место Казахстана на мировом нефтяном рынке. Также автор провел анализ того, какие изменения произошли на мировом нефтяном рынке за последние годы.

Определены перспективные направления развития нефтяной отрасли, а именно внедрение новых технологий и компетенций, привлечение инвестиций, создание дополнительных производственных мощностей в Казахстане для непрерывного развития отрасли, а также усиление политического влияния Казахстана.

Ключевые слова: нефть, мировой рынок нефти, ОПЕК, мировой экспорт нефти, мировой импорт нефти

THE STATE AND PROSPECTS OF KAZAKHSTAN IN THE WORLD OF OIL MARKET

Annotation. Petroleum products, which are the basis of all national economies, play a special role in the driving modern world economy. The article discusses issues related to the for development prospects of the world oil market. It includes the structural analysis of petroleum sector from perspectives of OPEC's share in global production scales, and main countries of production and consumption by oil reserves, which includes the states ranking of oil exports and imports with Kazakhstan positions. The author also analyzed what changes have occurred in the global oil market in recent years.

Promising areas for the industrial development have been identified, there are namely the introduction of new technologies and competencies, attracting investments, creating additional production facilities in Kazakhstan, as well as strengthening the political influence of Kazakhstan.

Keywords: *oil, world oil market, OPEC, world oil exports, world oil imports*